

PANDEMİ SÜRECİNDE NİTEL ARAŞTIRMA: ÇEVİRİMİÇİ PLATFORMLAR ÜZERİNDEN DERİNLEMESİNE GÖRÜŞMELERİN İMKÂN VE SINIRLILIKLARI

Ece Erbuğ¹ & Gizem Şükran Özalkan²

Öz

Kişilerarası fiziki mesafenin korunması temeline dayanan COVID-19 tedbir ve kısıtlamaları toplumla ilişkili her alanı etkileyip dönüştürürken, onu çeşitli şekillerde ve farklı boyutlarıyla inceleyen sosyolojik araştırmaya dair pek çok soruyu da gündeme getirmiştir. Bu çalışma da pandemi koşullarında nitel araştırmaların nasıl yürütülebileceği sorusundan yola çıkarak; nitel tekniklerin çevrimiçi platformlar aracılığıyla uygulanabilirliğini tartışmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle nitel araştırmaya dair birikim ile pandemi koşullarında nitel araştırma tekniklerini kullanan araştırmacıların deneyim ve önerileri incelenmiş, ardından bütünüyle çevrimiçi platformlar üzerinden gerçekleştirilen fenomenolojik araştırma, hem tasarım hem uygulama süreçleri açısından ilgili yazınla bir arada tartışılmıştır. Pandemi sürecinin, nitel tekniklerle yürütülen araştırmalarda zaman ve mekân esnekliğine bağlı olarak veriye giden yolu kısaltması; diğer yandan araştırmacı ve katılımcı arasında oluşturduğu mekânsal ayırım sebebiyle veriyi elde edebilmeyi zorlaştırması, imkânlar ve sınırlılıklar kapsamında bu çalışmanın temel tartışma maddeleridir. Neticede pandemi koşulları ortadan kalktığında dahi çevrimiçi araştırmanın, iyi bir alternatif olmanın ötesinde, araştırma sorusuna ve sahasına da yeni bir boyut getirebilecek olanakları barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çevrimiçi derinlemesine görüşme, Çevrimiçi saha tasarımı, Fenomenoloji, Nitel araştırma, Pandemi.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-8807-2604

² Arş. Gör., İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-1598-0227

QUALITATIVE RESEARCH DURING PANDEMIC: ADVANTAGES AND LIMITATIONS OF IN-DEPTH INTERVIEWS ON ONLINE PLATFORMS

Abstract

Covid-19 restrictions, which are based on the increase of interpersonal physical distance, affect and transform every area related to society. It also raises many questions about sociological research. This study sets out from the question of how qualitative research can be conducted under pandemic conditions and discusses the applicability of qualitative techniques through online platforms. First of all, the experience and suggestions of researchers using qualitative research techniques under pandemic conditions were examined, then the experience of our phenomenological research carried out entirely on online platforms was brought together and compared. The pandemic process shortens the path to data, depending on the flexibility of time and space in research conducted with qualitative techniques. On the other hand, the difficulty in obtaining data due to the distance between the researcher and the participant is the main discussion of this study within the scope of limitations. As a result, it has been concluded that online research, beyond being a good alternative, has the potential to bring a new dimension to the research question and field, even when the pandemic conditions have disappeared.

Keywords: Online in-depth interview, Online field design, Phenomenology, Qualitative research, Pandemic.

GİRİŞ

COVID-19, Aralık 2019 tarihinde hayatımıza girmiş, Mart 2020 tarihi itibarıyla Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir. Bulaşma hızı ve tahripkâr etkileri sebebiyle dünya çapında çok çeşitli tedbirler alınmış, bu tedbirlerle birlikte salgın belli ölçüde kontrol altına alınmıştır. Eylül 2021 itibarıyla Türkiye’de sosyal hayat büyük ölçüde normale dönmüş olsa da bu çalışmaya konu olan fenomenolojik araştırmamızın tasarım ve uygulama süreçleri bütünüyle, pandemi tedbir ve kısıtlamalarının en ağır şekilde uygulandığı zaman diliminde gerçekleşmiştir.

Pandemi koşulları, araştırma tekniklerinden ziyade onları uygulama ve uyarlama biçimlerine etki etmiştir. Connell’in (2020) de belirttiği gibi, alışlagelmiş tekniklerimizin, böylesine bir biyolojik tehdit karşısında yardımcı olabildiklerini görmek zordur. Sokağa çıkma kısıtlamalarının büyük çoğunlukla mesai saatleri dışında kalan zamanı ve hafta tatillerini kapsamaması, önceden birbirini tanımayan iki ya da daha fazla kişinin araştırma için bir araya gelmesini kesin biçimde engellemiştir. Bunun yanı sıra virüse maruz kalmaya yönelik kaygıların varlığı ve gerçekliğini düşündüğümüzde, sokağa çıkma kısıtlamalarının sürdüğü dönemde yüz yüze görüşme için ısrarcı olmak, her iki taraf açısından da karşındakini riske atmak olarak değerlendirilebilir. Araştırmacı ve katılımcının güvenliğinin her anlamda korunması öncelikli bir etik kural olduğundan, söz konusu zaman diliminde tekniklerin bilindik haliyle kullanımı yasal açıdan son derece zorken, etik anlamda da sorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla pandemi ve beraberinde gelen çeşitli kural ve kısıtlamalar, toplumsal araştırmalarda araştırmacıların veriye ulaşma yolları anlamında veri toplama teknik ve araçlarını, teknolojik olanakları da merkeze alarak yeniden düşünmelerini (Faircloth, vd., 2020, s. 5), hatta kimi zaman, onu çeşitli şekillerde revize edip tümüyle çevrimiçi ortama taşımalarını gerektirmiştir.

İnternet üzerinden çevrimiçi anket yoluyla veri toplayan nicel araştırmalar son yıllarda yaygınlaşmış olsa da (Baker, vd. 2003) nitel araştırma açısından bu süreç oldukça yenidir. Daha büyük ölçekli nicel araştırmalar sıklıkla “kendi kendilerine uygulanırken” (Alanko, vd., 2011), alışlagelmiş haliyle nitel araştırmalarda bilgi, genellikle yüz yüze etkileşim sürecinde inşa edilir. Kısacası, en başta doğası gereği nitel araştırmaların, diğer araştırma tasarımlarına kıyasla pandemi koşullarına ayak uydurması daha zordur (Vindrola-Padros vd., 2020). Diğer bir yandan, nitel teknikleri çevrimiçi deneyimleyen araştırmaların görece yaygınlaşmaması ve yapılan araştırmaların da sürece dair deneyimlerinin paylaşılmamış olması, tekniklerin çevrimiçi ortamda uygulanabilirliğiyle ilgili soruları gündeme taşır. Bilimin mutfağına girilmemiş olmasının (Bourdieu, 2016, s. 270) bu açıdan, araştırmacı ve diğer araştırmacı-okurlar arasındaki etkileşimi kısıtlayıp yeni koşullarda sosyolojik –özellikle de nitel- araştırma tasarımının güçleşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Araştırma sürecindeki deneyimlerimize odaklanan bu çalışma, fiziksel etkileşimin sınırlandırılmasından doğan zorlukların, teknolojinin sunduğu olanaklarla aşılması denemesidir. Bu sayede pandemi ortadan kalktıktan sonra dahi sıklıkla kullanılacağı düşünülen çevrimiçi görüşmeler konusunda diğer araştırmacılara ve yazına katkı sunmayı hedefliyoruz.

Araştırmanın tasarım ve uygulama aşamalarında karşılaşılan sorunlar ve bu sorunlara karşı geliştirilen stratejiler, öncelikle araştırma sorusundan kaynaklanan saha tasarımı ve örneklem seçiminde, ardından ise toplanacak verinin niteliği konularında yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda tartışmamız, nitel araştırmanın, söz konusu koşullara uyarlanmasından doğan imkânlar ve böylesi bir uyarlamanın sınırlılıkları üzerinedir. Bundan sonraki bölümlerde sosyal varlığa, sosyal gerçekliğe ve onların bilgisine nasıl ulaşılabileceğine yönelik temel varsayımları “yeni normal” koşullarla uzlaştırma yollarını, bu çalışmaya konu olan fenomenolojik araştırma deneyimimiz üzerinden, bu deneyimimizi şekillendiren yazınla birlikte değerlendireceğiz.

1. ÇEVİRİMİÇİ NİTEL ARAŞTIRMA TASARIMI

Yorumlayıcı ya da “sosyal yapılandırmacı” (Creswell, 2020, s. 24) yaklaşımdan temellenen nitel araştırma çeşitli yöntem ve tekniklerle, insanların yaşadıkları dünyaya verdikleri anlamı keşfetmeyi hedefler. Araştırma, ontolojik açıdan mutlak bir gerçeklikten ziyade insanların inşa ettiği çoklu gerçeklikler varsayımıyla temellenir. Bu doğrultuda insanlar, başkaları ile ilişkileri ve etkileşimleri içerisinde kendi gerçeklik ve anlamlarını inşa eden birer aktördür. Fiziki dünya ve sosyal olgular bu anlamda, birer insan yaratımı olarak görelidir ve insanların yorumları ve anlamlarına bağlıdır (Slattery, 2014). Dolayısıyla araştırma, araştırılan konunun katılımcıların gözüyle detaylı olarak betimlenmesine dayanırken araştırmacı, katılımcı ve araştırma konusu, en başından itibaren etkileşim içerisinde.

Bu çalışmaya temel olan araştırmamız da bir nitel araştırma yöntemi olan fenomenolojik desenle yürütülmüştür. Fenomenolojik araştırmalarda, deneyimlerin ortak anlamları (Creswell, 2016, s. 79), ilgili fenomeni deneyimleyen katılımcıların detaylı ifadeleriyle ortaya çıkarılır. Bu açıdan fenomenolojinin diğer yorumlayıcı yaklaşımlardan en önemli farkı van Manen’in (2016, s. 62) de belirttiği gibi, temelde bir insan deneyimi olarak fenomenin doğasının ne olduğu sorusunu sormaya yönelik bir itici güçten kaynaklanmasıdır. Vurgu her zaman, yaşanmış deneyimin anlamındadır. Biyolojik bir engeli olmaksızın kendi isteğiyle dünyaya çocuk getirmemeye karar vermiş kişilere işaret eden “gönüllü çocuksuzluk”, araştırmamızın merkezi fenomeni olup, toplum içerisinde küçük ve görece spesifik bir grubu tanımlamaktadır. Konuya ilişkin çok az sayıda çalışma olmasının yanı sıra araştırma sorumuzun, kararlarını “bilinçli bir tercih” söylemiyle dile getiren kadınların ortaklaştıkları yaşam deneyimlerini işaret etmesi sebebiyle fenomenoloji, bu araştırma için en uygun yöntemsel yaklaşımdır.

Nitel araştırmada araştırmacı, verilerin toplanması ve analizinde bir tür “gereç” görevi görmektedir; kendi deneyimini, hayal gücünü ve zekâsını çeşitli ve öngörülemez şekillerde kullanır (McCracken, 1988, s. 18). Fenomenoloji araştırmalarında ise, araştırmacının ilgili fenomene mesafesinin ne kadar olması gerektiğine dair görüşler birbirinden ayrılmaktadır. Aşkın fenomenolojide “paranteze alma” yoluyla katı ve tarafsız bir tutum benimsenmesi gerektiği savunulurken, yorumlayıcı fenomenoloji araştırmacıyı bir “gereç” olarak konumlandırmaya daha elverişli çerçeveler sunar. Yine de “yaşanmış deneyimin” araştırmacının söylemleriyle etkilenmemesi ve çarpıtılmaması, araştırmanın güvenilirliği açısından önemlidir (Creswell, 2020).

Böylesine iletişim ve etkileşimle temellenen bir araştırmanın, pandemiyle birlikte bir zorunluluk haline gelen fiziki mesafe kuralıyla nasıl en iyi şekilde gerçekleştirilebileceği sorusu ise birçok araştırmacı gibi bizlerin de öncelikli problemi. Esasen nitel araştırma; verilerin toplanması, sınıflandırılması, “ayıklanması” (McCracken, 1988, s. 19); işlenmesi ve ilişkilendirilmesi açısından nicel araştırmalardaki katı prosedürlerin aksine, esnek bir yapıda olsa da elde edilebilecek verinin niteliği ve olası veri kayıplarının önüne geçme stratejileri her aşamada tekrar düşünülmesi gereken sorular olarak ön plandaydı.

Her ne kadar araştırma konumuz ve sorularımızı pandemi dönemi içerisinde belirlemiş olsak da, süreci bütünüyle çevrimiçi yürüteceğimizi düşünmemiştik. Örneklem stratejimizi, araştırmamızın görece özgül bir gruba hitap etmesi sebebiyle kartopu olarak belirledik. Kriterlerimize uyduğunu düşündüğümüz bir tanıdığımıza da araştırmamızdan ve katılımcılarımızda aradığımız ölçütlerden bahsederek ilk olarak katılmak isteyip istemediğini, ikinci olarak da belirlediğimiz kriterlere uygun olup olmadığını sorduk. İkisine de olumlu yanıt aldıktan sonra kendisini ilk katılımcımız olarak seçtik. Kısıtlamaların devam etmesi ve yer yer ağırlaştırılması, salgın seyrinin günden güne kötüleşmesi gibi sebeplerden, daha fazla zaman kaybetmemek ve katılımcımızı da çok bekletmemek adına, çevrimiçi bir görüşme gerçekleştirmeye karar verip saha araştırması sürecine başlamış olduk. Görüşmenin sonunda kendisinden, aynı kriterleri taşıyan tanıdıkları varsa bize yönlendirmesini rica ettik ancak dönüş

alamadık. Yine kendi sosyal çevremizden ulaştığımız sonraki katılımcılarımızla da aynı sorunu yaşıyınca, örnekleme stratejimizi kısmen değiştirmeye karar verdik.

Araştırmamızın katılımcı profili, merkezi fenomenimiz olan “gönüllü çocuksuz” kavramının işaret ettiği şekilde orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyde konumlanan kadınlardı. Kendilerine ulaşabilmek için Instagram ve LinkedIn gibi sosyal medya platformları üzerinden ilanlar verdik. Bu ilanlara çok sayıda geri dönüş aldık ve “olası katılımcılarımız” olarak nitelendirdiğimiz, araştırmaya katılmak istediğini belirten herkesle, bir çocuk dünyaya getirip getirmeme kararı üzerinden ön görüşmeler yaptık. Katılımcılarımızın, koşullara ya da zamana bağlı olmaksızın, kendi istekleriyle bu kararı vermiş olmaları gerekiyordu. Dolayısıyla, “Şu an istemiyorum ama ülkenin ekonomik durumu düzelirse düşünebilirim” gibi ifadelerle, kararları mevcut koşullara işaret eden kişileri, “gönüllü çocuksuz” çerçevesinin dışında kaldığına karar vererek araştırmamıza dâhil etmedik. Görüşmelerimiz devam ederken, yine her katılımcımızdan, aynı görüşe sahip bir tanıdıkları varsa bize yönlendirmelerini rica ettik. Bir kişi dışında kimseden bu konuda bir geri dönüş alamadık.

Araştırma konumuz düşünüldüğünde kartopu örnekleme tekniğinin doğrudan pandemi nedeniyle etkili olamadığını düşünmüyoruz. Aksine, pandemiye karşı önlemler nedeniyle hedef kitlemize ulaşmak konusunda özel bir imkân oluştuğunu söylemek mümkün. Nitel araştırmalarda çevrimiçi platform ve araçların kullanımına dair çeşitli sınırlılıklar tartışılabilir olmakla birlikte meslekleri gereği normal şartlar altında sürdürdükleri çalışma temposu nedeniyle yüz yüze görüşmelere zaman ayırmak konusunda güçlükleri olacak kadınların bu dönemde evden çalışmaya başlamış olmaları bizim için, kendilerine ulaşmak konusunda kolaylaştırıcı bir etmen oldu. Bu yolla, halen doğurganlık döneminde olup dünyaya çocuk getirmemeye karar verdiğini ifade eden, yaşları 36 ve 49 arası değişen yedi kadınla, ortalama 57 dakika süren derinlemesine görüşmeleri tümüyle çevrimiçi platformlar aracılığıyla gerçekleştirdik. Dünyaya çocuk getirmeme kararını alma süreçleri, bu kararı aldıktan sonraki deneyimler ve bunlar hakkındaki düşünceleriyle ilgili sorular görüşmelerin genel çerçevesini çiziyordu.

Nitel araştırmanın tasarlanmasında ve gerçekleştirilmesinde çevrimiçi araçların kullanımının, katılımcıya çok daha hızlı erişme ve görüşmelerin çok daha kısa sürede organize edilebilmesi gibi imkânlar sunacağı düşünülebilir. Fakat bunun, tüm olası araştırma soruları ve her türden katılımcı profili için geçerli olmayabileceğini de belirtmeliyiz. İletişim teknolojilerinin gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde “yeni okuryazarlık” kavramı; bilgisayarları, sözcük işlemcileri ve web sitelerini kullanabilme, e-posta gönderebilme (Macionis & Plummer, 2002, s. 489) gibi nitelikleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Benzer şekilde, Türkiye’de internete erişimi olan hanehalkı oranı %92 olsa da (TÜİK, 2021) katılımcılara erişim, toplumsal eşitsizlikler düşünüldüğünde, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çevrimiçi tekniklerin kullanımı konusunda, en başta, araştırmanın metodolojik çerçevesinin uygunluğu değerlendirilmelidir. Özellikle de araştırma sorusunun işaret ettiği katılımcı profili internete erişimde problem yaşayabilecek dezavantajlı gruplar içerisindeyse, tekniklerin çevrimiçi kullanımı katılımcıları büyük oranda dışarıda bırakma, bulguların gerçeği yansıtmaması ve hatta söz konusu araştırmanın gerçekleştirilememesi gibi tehlikeleri içerebilir.

1.1. Zaman ve Mekân Esnekliği: İmkânlar

Pandemi sürecinde üretim, sağlık gibi temel sektörlerde faaliyet gösterenler dışında pek çok kişinin evden çalışması, kişisel alan ile çalışma alanı arasındaki sınırları bulanıklaştırmıştır. Evde olmak, mesai/çalışma saati kavramını silikleştirdiği, çoğu zaman mesai saatlerinin uzamasına ve evdeki iş yükünün artmasına sebep olduğu için (Koparan ve Bekalp, 2020, s. 156) bazı görüşmeler katılımcıların talebi üzerine akşam geç saatlerde gerçekleştirilmiştir. Bu noktada derinlemesine görüşmeleri çevrimiçi platformlar üzerinden gerçekleştirmenin en önemli imkânı ise, maliyet ve zaman tasarrufu olarak öne çıkmaktadır (Abidin & de Seta, 2020, s. 7). Araştırmacı ve katılımcı hazır olduğunda, görüşmeleri gerçekleştirmek için internet bağlantısının olması yeterlidir. Bu durum, yüz yüze görüşmeleri gerçekleştirmek için gereken yol maliyeti ile görüşmenin gerçekleşeceği mekânda

tüketilecek yiyecek-içecek gibi ürünlerin olası maliyetlerinin de ortadan kalkması anlamına gelir. Diğer yandan bir yüz yüze görüşmeyi gerçekleştirmek, öncesinde birtakım hazırlıklar gerektirir. Araştırmacının dış görünüşü ile ilgili hazırlıkların yanında, özellikle büyük şehirlerde seyahat için gerekli olan zaman araştırmacının tasarımı göz önünde bulundurulması gereken önemli kalemlerdir. Bu bağlamda çevrimiçi platformlarda yapılan görüşmeler, hazırlık aşamasının çok daha kısa sürmesi bakımından zaman tasarrufu sağlar ve araştırma süresini kısaltır. Diğer bir açıdan, herhangi bir proje kapsamında olmayan ya da herhangi bir kuruluştan mali destek almayan araştırmalarda, araştırmacıların üzerine düşen mali yükü hafifletip, bu araştırmaların da gerçekleştirilebilmesi konusunda olumlu bir etkiye bulunabilir.

Farklı coğrafi mekânlarda yaşayan kişilere kolayca ulaşabilme imkânı da hiç şüphesiz, çevrimiçi araştırmacının en büyük imkânlarından biridir. Örneğin araştırmamız kapsamında bizlerin ikameti İstanbul olmasına rağmen, biri İzmir’de, biri ise Dubai’de yaşayan iki katılımcı ile görüşmemiz mümkün olmuştur. Katılımcılarımızın büyük çoğunluğunun sosyal paylaşım siteleri üzerinden bize kendi istekleriyle ulaşmaları ve araştırma konumuza son derece ilgi duymaları hem görüşme esnasında deneyimlerini açıklıkla paylaşımlarına hem de sonraki aşamalarda uzun süreli etkileşim sağlanmasıyla katılımcı teyidinde açık olmalarına imkân vermiştir. Görüşmelerimiz esnasında herhangi bir yönlendirme yapmaksızın, katılımcının ifade ettiği fikirleri destekleyici örnekler vermemiz ise onları, fikirlerini çok daha emin ve detaylı olarak aktarabilmeleri yönünde cesaretlendirmiştir. Diğer yandan; her görüşmemizin başında sorularımıza herhangi bir “doğru” cevap aramadığımızı, her ne yönde olursa olsun önemli olanın onların düşünceleri ve deneyimleri olduğunu, ne zaman isterlerse araştırmadan ayrılacaklarını ve görüşme kaydının da onların onaylarına bağlı olduğunu detaylı bir biçimde açıklamamız, araştırmacı ve katılımcı arasındaki fiziksel mesafe ve algılanan hiyerarşiyi önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır.

1.2. Araştırmacı ve Katılımcı Arasındaki Mesafe: Sınırlılıklar

Görüşmelerin çevrimiçi platformlarda gerçekleştirilmesi araştırmacıya da katılımcıya da esneklik sağlamakla birlikte, mevcut mekândan tek bir tuşla bağlanıyor olmak, görüşmeleri son dakikada iptal etme veya erteleme konusunda katılımcılara serbest bir alan da sağlamıştır. Rahman vd. (2021, s. 5), çevrimiçi görüşmelerin yeniden planlanmasının yüz yüze görüşmeye göre çok daha kolay algılandığını ve bu nedenle bazı katılımcıların görüşmeye geç kaldıklarını, bazılarının da bilgi bile vermeye gerek duymadan katılmadıklarını belirtmiştir. Söz konusu durum ilk olarak bir katılımcımızın tam da sözleştiğimiz saatte bir aile bireyinin ani gelişen sağlık sorunu nedeniyle geceyi acilde geçirdiğini ve eve yeni geldiğini bildirip görüşmeyi ertesi güne ayarlamamızı rica etmesiyle yaşandı. Bu durum yüz yüze görüşmeyi ertelemek için de geçerli bir sebep olmakla birlikte, araştırmacının buluşma mekânına gelme süresi de göz önünde bulundurularak, gece geç ya da sabah çok erken saatte mazeret bildirmek gerekecekti. Bunun ardından gelen bazı erteleme talepleri ise trafiğe takılma, görüşme sebebiyle heyecanlanma, görüşme saatini unutma gibi sebeplerden gerçekleşti. Hiçbir sebep belirtmeden görüşmeye gelmeyen katılımcılarımızdan bazıları sonradan iletişim kurup acil işleri çıktığını söylerken, bazılarıysa bizim telefonlarımızı dahi açmadı.

Çevrimiçi platformda kameralar açık şekilde yapılan görüşmelerin kayıt altına alınması yalnızca ses kaydı ile sınırlı kalmamak açısından önemli olurken, kameranın kadrına giren görüntüyle yetinmek, katılımcının tüm beden dilini gözlemlemek bakımından önemli bir sınırlılık oldu (Janghorban, Taghipor ve Roudsari, 2014). James ve Busher’in de belirttiği gibi (2012, s. 181) çevrimiçi görüşmelerde büyük oranda göstermek istediğimizi seçeriz. Çevrimiçi toplantı uygulamalarındaki arka plan seçeneklerinin kullanımı da dâhil olmak üzere, katılımcıların nasıl göründüklerini denetleme konusundaki olanakları yüz yüze görüşmelere kıyasla çok daha yüksektir. Bu nedenle, katılımcının mekân içerisindeki hareketlerini ve olası sosyal etkileşimlerini gözlemleyebilme olasılığını dışarıda bırakır.

Görüşmelerimiz yüz yüze olmadığından, görüşmenin başında tüm katılımcılarımızdan sözlü onam aldık ve görüşmeleri kayıt altına alacağımız bilgisini de verdik. Yüz yüze görüşme esnasında kayıt cihazı sürekli masanın üzerinde durarak kendini hatırlatırken çevrimiçi görüşmede böyle bir hatırlatıcının olmayışının, bir süre sonra kayıt alındığının unutulmasına ve böylece katılımcının kendini daha rahat ifade etmesine imkân verdiğini düşünüyoruz (Howlett, 2021, s. 9).

Görüşmelerin görüntülü olarak kaydedilmesi imkânı olsa da kameranın varlığı, araştırmacının görüşme esnasında sürekli ekranda kendini görmesi sebebiyle kendi görüntüsüne bakmasına neden olmakta ve bu nedenle katılımcıya tam olarak odaklanabilmesini engellemektedir. Kamera konuşmanın zorluğu bir yana, görüşme esnasında araştırmacı ya da katılımcının ekranda kendi görüntüsüne bakmamaya çalışması (Lundman, 2020) nitel araştırma ve özellikle de tüm ifade ve söylemlerin detaylı bir biçimde incelenmesine dayalı olan fenomenolojik araştırma için veri kaybı anlamına gelebilir. Diyalog esnasında araştırmacı, katılımcının hal ve hareketleriyle vermek istediği mesajı kaçırıp konunun üzerine gidemeyebilir -ki bu görüşmenin kayıt altında olmasını dahi bir ölçüde anlamsızlaştırabilir.- Diğer yandan hem araştırmacı hem katılımcı görüşmeyi kısa kesme eğilimine girebilir. Görüşmelerimizden birinde olduğu gibi, katılımcının kamera açmayı tercih etmemesi ise onu “bedeninden ayrı bir ses” (Alanko, vd., 2011, s. 240) haline getirirken, araştırmacıyı ekranda kendile baş başa bırakır. Bu durum derinlemesine görüşmelerin odaklanma, önemli ifadeleri yakalayabilme ve etkileşim boyutlarını sınırlandırma tehdidini içermektedir.

Benzer şekilde, soruların bitmesinin ardından görüşmenin tek bir tuşa basarak aniden sonlandırılabilir olması ve bunun, yüz yüze iletişime kıyasla daha mekanik şekilde gerçekleşmesi, araştırmacı ile katılımcı arasında kayıt dışı bir sohbet gelişmemesine ve sohbet esnasında edinilebilecek verinin de kaybolmasına neden olmaktadır. Zira araştırmacı ile katılımcı arasındaki güven ilişkisini de oluşturan “buz kırıcılar (ice breakers)” ve “hoşbeş sözleri (pleasantries)” (Sedysheva, 2020, s. 81), el sıkışma gibi geleneksel jestler (Rahman, vd., 2021, s. 6) çevrimiçi platformlarda kullanılamamaktadır. Söz konusu sınırlılık; araştırmacı ile katılımcı arasındaki mesafenin kırılmamasına neden olup veri kaybına yol açabilir. Biz bu durumu; sohbetin gidişatına göre kimi zaman espriler yaparak, araştırmanın amacını yineleyerek, fenomene ilişkin deneyimlerimizi paylaşarak, istedikleri zaman görüşmeyi sonlandırabileceklerini ve kimlik bilgilerinin kesinlikle gizli tutulacağını belirterek aşmaya çalıştık.

Katılımcılarımız genel olarak teknoloji okuryazarlığı yüksek bir kitle olmasına rağmen, sık sık yaşanan bağlantı problemleri ve kullandığımız programa herkesin hâkimiyetinin aynı düzeyde olmaması kimi zaman görüşmeleri oldukça zorlaştırdı. Kendimizin de çevrimiçi dersler ve eğitimler için sıklıkla kullandığımız Zoom programına bazı katılımcılarımız son derece hâkimken, mesleki açıdan daha önce programı kullanmaya ihtiyaç duymamış olan kişiler zorluk çekti. Diğer yandan ileri yaştaki ve pandemi dolayısıyla geçici bir süre için İstanbul dışında ikamet eden olası bir katılımcımızla, teknoloji okur-yazarlığı olmadığı için görüşme gerçekleştiremedik. Bağlantıdan kaynaklı kesintiler ve donmalar ise sıklıkla katılımcı anlatılarının kesilmesine neden oldu. Ayrıca sürekli tekrarlanan “görüntüm/sesim geliyor mu?” cümleleri, konuşma akışının kesilmesine (Rahman, vd., 2021, s. 5) ve diyalogun mekanikleşmesine neden oldu. Benzer şekilde karşı tarafın sesinin araştırmacıya geç ulaşıyor olması, çoğu zaman katılımcının sözünün istemeden de olsa kesilmesine ve yer yer veri akışının bozulmasına sebep oldu. Görüşmelerden biri ise programın karşı tarafta açılmaması sebebiyle Whatsapp üzerinden gerçekleştirildi. Diğer araştırmacının telefonuyla kayda alınan bu görüşmede ses kalitesinin düşüklüğü deşifre aşamasını da güçleştirdi.

1.2.1. Pandemi Sürecine Özgü Bazı Sınırlılıklar

Pandemi dönemine özgü sokağa çıkma yasakları, ofis çalışanlarının haftanın belirli günlerinde de olsa evden çalışmaları, okulların kapalı olması ve eğitimin tamamıyla evden yürütülmesi gibi etkenler nedeniyle hem araştırmacıların hem de katılımcıların aile bireyleri görüşmeler esnasında genellikle evdeydi. Bu durum, görüşme esnasında zaman zaman önemli kesintilere ve dikkat dağınıklıklarına yol açtı. Örneğin görüşmelerimizden birinde katılımcının partnerinin aniden odaya girmesi, dikkat dağıtıcı bir unsur olduğu kadar, katılımcının konuşmasına oto sansür uygulamasına da neden olabilir. Annesi ile yaşayan bir katılımcı ise bu oto sansür ihtimalinden kaçınmak için, programı telefonuna kurarak, evinin yakınındaki bir parktan katıldı.

Çevrimiçi görüşmelerle ilgili kaynaklarda evcil hayvanların da dikkat dağıtıcı bir unsur olduğuna ve mümkün olduğunca görüşmenin yapılacağı alandan uzak tutulmalarına değinilmiştir (Gray, vd., 2020, s. 1296; Jones & Abdelfattah, 2020, s. 734). Bizim görüşmelerimizde de hem bazı katılımcılarımızın hem de araştırmacıların birinin evcil hayvanı olması zaman zaman dikkat dağıtıcı oldu. Hayvanların kadrja girmeleri ve beraberinde gelen gülüşmeler anlatıyı kesintiye uğratarken, çıkardıkları sesler karşı tarafın duyulamamasına neden oldu.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Mikro düzeyde kişilerarası temasın, bu kadar kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alacak bir pandemiye giden tek yolu oluşturması, hayatlarımızın ne kadar entegre olduğunu şaşırtıcı bir biçimde göstermiştir. Kişilerarası mesafenin korunması temelinde alınan önlemlerin ve kısıtlamaların etkisini en çok hissettirdiği alanlardan biri olan toplumsal araştırma -özellikle de nitel araştırma, en başta sahaya ve veriye bakışımızı etkileme potansiyeline sahiptir. Araştırma sorusuna da bağlı olarak, uygun profillerdeki katılımcılara erişim ve görüşmelerin gerçekleştirilme süreleri, çevrimiçi araçların kullanımıyla oldukça kısalmıştır. Bu sayede ulaşılabilecek kişilerin sayısı ve niteliği de çeşitlenmiştir. Çevrimiçi platformların etkin bir şekilde kullanılması, araştırma sorularımız üzerindeki kısıtları; ulaşılması ve araştırmaya dâhil edilmesi zor görülen katılımcıları da içerebilme imkânıyla, tam olarak ortadan kaldırmaya dahi önemli ölçüde esnekleştirecektir. Diğer bir deyişle, olası katılımcılarımıza sunabileceğimiz yüz yüze ve çevrimiçi görüşme seçenekleri; zamansal, mekânsal, vb. koşullardan kaynaklı engelleri aşabilme potansiyeliyle araştırma sorusuna ve sahasına yeni boyutlar kazandıracaktır. Fakat ortaya koyduğu tüm üretken olasılıkların yanı sıra katılımcılar tarafından görüşmelerin kolaylıkla gözden çıkarılabilir hale gelmesi, görüşmeler esnasındaki teknik problem ya da dikkat dağınıklığının veri kaybı riskini arttırması ve araştırmacı ile katılımcı arasındaki mesafenin karşılıklı etkileşim ve inşa sürecine verebileceği zararlar gibi kısıtlılıklar, araştırmanın tasarımıyla sonuçlanmasına kadar her aşamada göz önünde bulundurulmalıdır. Bulguların niteliğini yükseltmeye yönelik araştırma stratejileri ise bundan sonraki araştırmalarla tekrar tekrar yanıtlanacak bir cevaplar çeşitliliğine atıfta bulunmaktadır. Bir anlamda diyebiliriz ki pandemi koşullarında veriye giden yol kısalırken, onu elde etme biçimleri daha çetrefilli hale gelmiştir.

Araştırmamıza, “Bu araştırmayı bu koşullarda yapmalı mıyız?” sorusuyla başladık. Teknoloji ve özellikle de internet kullanımının günden güne yaygınlaşmasını en büyük avantajlarımızdan biri olarak değerlendirip katılımcılara erişimde, görüşmelerin kurgulanması ve gerçekleştirilmesinde tümüyle bu olanakları kullandık. Mevcut sınırlılıkları gerek literatür üzerinden diğer araştırmacıların deneyimleri ve yönlendirmeleri, gerekse var olan teknikleri yeni koşul ve platformlara uyarlama çabamızla aşabildiğimize inanıyoruz. Son söz olarak; sahaya, veriye ve çevrimiçi/uzaktan yapılan araştırmalara yönelik bakış açısı değişiminden hareketle, bu çalışma kapsamında cevaplarını aradığımız temel iki sorun alanını, bundan sonra yapılacak araştırmalara birer not olarak aktarmak isteriz. Bunlardan ilki, farklı profillerdeki kişi ve grupların araştırmaya nasıl dâhil edilebileceği anlamında; araştırma sürecinin katılımcılarla nasıl kurgulanacağı ve “olası katılımcılara” nasıl erişilebileceğidir. İkincisi ise çevrimiçi görüşmelerin imkân ve sınırlılıklarının detaylıca ele alınmasıyla yöntemsel olarak yeni açılımların nasıl

getirilebileceği, bu tekniklerle elde edilebilecek verinin niteliğini yükseltmek için nasıl kullanılabileceğidir.

KAYNAKÇA

- Abidin, C. ve de Seta, G. (2020). Private Messages From the Field: Confessions on Digital ethnography and It's Discomforts. *Journal of Digital Social Research*, 2(1), 1-19.
- Alanko, T., vd. (2011). Internet Interviewing. *Inside Interviewing*. SAGE Publications. DOI: <https://dx.doi.org/10.4135/9781412984492>.
- Baker, R.P., vd. (2003). Computer-Assisted Interviewing. *Inside Interviewing*. SAGE Publications. DOI: <https://dx.doi.org/10.4135/9781412984492>.
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Connell, R. (2020). COVID-19/Sociology. *Journal of Sociology*, 56(4). 745–751.
- Creswell, J.W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni (5 b.)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Faircloth, C., Iqbal, H. ve Twamley, K. (2020). *Researching Youth: New Methods in Changing Times*. University College London.
- Gray, L.M., Wong-Wylie, G., Rempel, G.R. ve Cook, K. (2020). Expending Qualitative Research Interviewing Strategies: Zoom Video Communications. *The Qualitative Report*, 25(5), 1292-1301.
- Howlett, M. (2021). Looking at the 'Field' through a Zoom Lens: Methodological Reflections on Conducting Online Research During a Global Pandemic. *Qualitative Research*, 1-16. DOI: 10.1177/1468794120985691.
- James, N. ve Busher, H. (2012). Internet Interviewing. *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. SAGE Publications. 177-191.
- Janghorban, R., Roudsari R.L. ve Taghipour A. (2014). Skype Interviewing: The New Generation of Online Synchronous Interview in Qualitative Research. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 1-3. DOI:10.3402/qhw.v9.24152.
- Jones, R.E. ve Abdelfattah, K.R. (2020). Virtual Interviews in the Era of COVID-19:A Primer for Applicants. *Journal of Surgical Education*, 733-734. DOI: 10.1016/j.jsurg.2020.03.020.
- Koparan, E. ve Bekalp, B. (2020). İzolasyon Sürecinde İletişim ve Üretim Süreçleri: Kadınların Home Office Dolayımı Mesai ve İş Yüğü Dönüşümü, 149-172. DOI: 10.17572/mj2020.2.149172.
- Lundman, R. (2020). Conducting Online Research Interviews During the Pandemic. 24 Ağustos 2021 tarihinde <https://sites.utu.fi/krepro/conducting-online-research-interviews-during-the-pandemic/> adresinden erişildi.
- Maconis, J. J., Plummer, K (2002). *Sociology: A Global Introduction*. Pearson Education Limited.
- McCracken, G. (1988). *The Long Interview*. London: Sage Publications.
- Rahman, A.S., Tuckerman, L., Vorley, T. & Gherhes, C. (2021). Resilient Research in the Field: Insights and Lessons From Adapting Qualitative Research Projects During the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Qualitative Methods*. 1-16. DOI: 10.1177/16094069211016106.

- Sedysheva, A. (2020). Doing Qualitative Research During the Covid-19 Pandemic of 2020. *Ask: Research & Methods*. 75-88. DOI: 10.18061/ask.v29i1.0005.
- Slattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- TÜİK (2021). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması.
- Van Manen, M. (2016). *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. London and New York: Routledge.
- Vindrola-Padros, vd. (2020). Carrying Out Rapid Qualitative Research During a Pandemic: Emerging Lessons From COVID-19. *Qualitative Health Research*. 1-13. DOI: 10.1177/1049732320951526journals.sagepub.com/home/qhr.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Metinde; Türkçe ve İngilizce “Öz”, “Giriş”, “Çevrimiçi Nitel Araştırma Tasarımı” ile “Sonuç ve Tartışma” başlıkları Gizem Şükran Özalkan; “Zaman ve Mekân Esnekliği: İmkanlar” ile “Araştırmacı ve Katılımcı Arasındaki Mesafe: Sınırlılıklar” başlıkları Ece Erbuğ tarafından yazılmıştır. Araştırmacılar çalışmanın tasarımından sonuçta akademik bir metin haline getirilmesi süreçlerinde birlikte çalışmışlar, tüm bölümleri eleştirel olarak değerlendirip katkı yapmış ve metnin son halini onaylamışlardır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Araştırmamızın her aşamasındaki yapıcı geri bildirimleri ve desteği için Dr. Ahmet ERKASAP’a teşekkür ediyoruz.

Çıkar Çatışması Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.